

Dominika Rychel-Mantur

ORCID: 0000-0001-8273-7417
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Jean-Charles Serra wobec stanu finansów Księstwa Warszawskiego w 1808 r.

**Jean-Charles Serra on the State of the Finances
of the Duchy of Warsaw in 1808**

Abstrakt

Celem artykułu jest ukazanie, w jaki sposób Jean-Charles Serra – rezydent francuski w Warszawie w latach 1808–1811 – oceniał sytuację finansową Księstwa Warszawskiego w 1808 r. oraz jak próbował na nią wpływać. Podstawą analizy uczyniono przede wszystkim jego korespondencję urzędową z tego okresu. Materiał źródłowy został skonfrontowany z dotychczasową literaturą przedmiotu, ze szczególnym uwzględnieniem badań nad funkcjonowaniem administracji Księstwa Warszawskiego oraz relacjami francusko-polskimi. W badaniu zastosowano metodę krytycznej analizy źródeł, z akcentem położonym na język dokumentów oraz powtarzające się wzory oceny i postulaty rezydenta. Podczas analizy źródeł udało się ustalić, że Serra nie tylko relacjonował problemy finansowe Księstwa, ale aktywnie zabiegał o ich rozwiązanie zgodne z interesem napoleońskiej Francji, traktując kwestie finansowe jako element szerszego porządku politycznego. W swoich raportach krytykował nieudolną w jego ocenie politykę rządu warszawskiego, aparat urzędniczy oraz ministrów, wskazywał na nadużycia i brak nadzoru. Artykuł dowodzi, że Serra traktował swoją

misję nie jako bierne pośrednictwo, lecz jako formę nadzoru i interwencji, dążąc do podporządkowania polityki skarbowej Księstwa Warszawskiego celom Napoleona.

Słowa kluczowe: Księstwo Warszawskie, finanse, rezydenci napoleońscy, Jean-Charles Serra

Abstract

The aim of this article is to examine how Jean-Charles Serra – the French resident in Warsaw from 1808 to 1811 – assessed the financial situation of the Duchy of Warsaw in 1808 and how he attempted to influence it. The analysis is primarily based on his official correspondence from this period. The source material is compared with the existing body of scholarly literature, with particular emphasis on studies concerning the functioning of the Duchy's administration and Franco-Polish relations. The study applies the method of critical source analysis, with attention to the language of documents and recurring patterns in Serra's evaluations and proposals. The analysis reveals that Serra not only reported on the Duchy's financial problems, but actively sought to resolve them in a manner consistent with the interests of Napoleonic France, treating financial matters as part of a broader political order. In his reports, he criticized what he saw as the Warsaw government's ineffective policies, the administrative apparatus, and specific ministers, highlighting abuses and a lack of oversight. The article demonstrates that Serra viewed his mission not as passive mediation, but as a form of supervision and intervention aimed at subordinating the Duchy's fiscal policy to Napoleon's objectives.

Keywords: Duchy of Warsaw, finance, Napoleonic residents, Jean-Charles Serra

Cel artykułu i stan badań

Celem niniejszego artykułu jest analiza stanowiska francuskiego rezydenta Jeana-Charles'a Serry wobec bieżących problemów finansowych Księstwa Warszawskiego w 1808 r. W tym czasie ten młody kraj stanął przed wyzwaniami związanymi z utrzymaniem wojsk polskich, części francuskich oraz saskich, a także rozliczeniem pierwszej wojny polskiej. W tekście podjęta zostanie również próba ukazania rezydenta jako pośrednika pomiędzy interesami Francji Napoleona Bonaparte a rzeczywistością ekonomiczną Księstwa Warszawskiego ze zwróceniem uwagi na sposób, w jaki Serra postrzegał największe problemy finansowe państwa pozostającego pod wpływem Napoleona. Artykuł jest przyczynkiem do

badan nad finansami Księstwa Warszawskiego i finansowymi relacjami napoleońskiej Francji z podległymi jej państwami satelickimi. Próbuje również odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób dyplomacja francuska w Księstwie Warszawskim mogła stawać się narzędziem nadzoru finansowego oraz jak napięcia między oczekiwaniami władz francuskich a możliwościami małego państwa wpływały na decyzje polityczne w Warszawie i Dreźnie.

Podstawą źródłową niniejszego artykułu są depesze rezydenta francuskiego Jeana-Charles'a Serry, wydane przez Marcelę Handelsmana¹, a także te niewydane wraz z innymi pismami dyplomatycznymi, znajdujące się w zasobach Archives Diplomatiques du Ministère des Affaires étrangères à Paris, dokumentacja odnosząca się do pożyczki krajowej z 1808 r. przechowywana w archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie oraz protokoły posiedzeń Rady Stanu i Rady Ministrów. Artykuł stanowi wycinek z badań nad historią finansów Księstwa Warszawskiego oraz obrazem tego państwa w oczach Francuzów. Stan badań nad jednym i drugim wciąż zachęca do pogłębiania studiów. Podstawy finansowych dziejów Księstwa Warszawskiego wyłożył jeszcze w końcu XIX wieku Stanisław Żółtowski². Próbę zgłębienia tematu podjął Rafał Kowalczyk w monografii dotyczącej polityki finansowej i gospodarczej Księstwa Warszawskiego³. Na chwilę obecną najnowsze ustalenia wniósł jeden z rozdziałów monografii Księstwa Warszawskiego Jarosław Czubatego⁴. Wybrane aspekty działalności rezydentów francuskich w Warszawie omówił Marceł Handelsman⁵. O francuskich wyobrażeniach na temat Księstwa Warszawskiego pisała z kolei Paulina Dąbrosz-Drewnowska⁶. Jej

1 *Instrukcje i depesze rezydentów francuskich w Warszawie 1807–1813*, oprac. Marceł Handelsman, t. 1 (Kraków: Akademia Umiejętności, 1914).

2 Stanisław Żółtowski, *Die Finanzen des Herzogtums Warschau (1806–1815) vorzugsweise nach archivalischen Quellen bearbeitet*, t. 1–2, (Poznań: Księgarnia Kuriera Poznańskiego, 1890–1892).

3 Rafał Kowalczyk, *Polityka gospodarcza i finansowa Księstwa Warszawskiego w latach 1807–1812* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2010), *idem*, „Intendentura wojsk Księstwa Warszawskiego. Komisja Żywności 1807–1809”, *Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku* 4 (2006), 7–48; *idem*, „Apro wizacja w Armii Księstwa Warszawskiego w latach 1807–1809: rola Michała Ambrożego Kochanowskiego”, *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 15 (2014), nr 4(250): 7–24.

4 Jarosław Czubaty, *Księstwo Warszawskie (1807–1815)* (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2011), 283–318.

5 Marceł Handelsman, *Rezydenci napoleońscy w Warszawie 1807–1813* (Kraków: Akademia Umiejętności, 1915); *Instrukcje i depesze*.

6 Paulina Dąbrosz-Drewnowska, *Oczami Paryżanina, czyli Księstwo Warszawskie w napoleońskiej propagandzie (1807–1815)* (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2019); *eadem*, *W dyplomatycznej depeszy i wojskowych*

oparte na obszernej bazie źródłowej prace dają pojęcie o stosunkach polsko-francuskich w Warszawie, ale nie zmięrzają do pogłębionej refleksji nad działaniami rezydentów francuskich wobec stanu finansów Księstwa Warszawskiego. Na temat zaangażowania Jeana-Charles'a Serry w sprawy finansowe Dąbrosz-Drewnowska jedynie wzmiankowała⁷. Próżno szukać odniesień do powyższych zagadnień w historiografii francuskiej, której przedstawiciele odnoszą się najczęściej do kwestii militarnych oraz ogólnie do sprawy polskiej jako narzędzia w rękę Napoleona⁸.

Jean-Charles Serra jako rezydent francuski w Warszawie

Rezydentura francuska w Warszawie została ustanowiona w 1807 r., a funkcje rezydentów kolejno obejmowali: Étienne Vincent, Jean-Charles Serra, Louis Pierre Édouard Bignon, Dominique de Pradt oraz ponownie Bignon. Mimo że za czasów dwóch ostatnich rezydentów francuska placówka dyplomatyczna w Warszawie została podniesiona do rangi ambasady, polska historiografia zwykła nazywać obserwatorów Napoleona rezydentami i to niezależnie od różnic wynikających z hierarchii dyplomatycznej⁹.

Dla Jeana-Charles'a Serry służba dyplomatyczna w Księstwie Warszawskim stanowiła pierwsze doświadczenie w służbie Francji w ogóle. Jego wcześniejsza aktywność publiczna była związana z ojczystą Genuą, a za zaangażowanie po stronie Francji w okresie rewolucji zyskał przydomek „Genuński Mirabeau”. Po przyjeździe do Paryża w 1798 r. bardzo szybko zjednał sobie poparcie wpływowych osób, dorobił się znacznej fortuny oraz zwrócił na siebie uwagę samego Napoleona. Podobno stanowisko w Warszawie zapewniła mu jedna z jego wychwalających Napoleona książek: *Commentariorum de bello Sarmatico liber unicus*, a także polityka Cesarza Francuzów zmięrzająca do zjednywania sobie patriotów włoskich i zaszczepiania w nich przekonania o wspólnocie interesów francusko-włoskich¹⁰.

wspomnieniach. *Obraz Księstwa Warszawskiego (1807–1815)* (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2019).

7 Dąbrosz-Drewnowska, *Oczami Paryżanina*, 74, 77.

8 Thierry Lentz, *Nouvelle histoire du Premier Empire, La France et l'Europe de Napoleon 1804–1814*, t. 3 (Paris: Fayard, 2007), 716–722.

9 Dąbrosz-Drewnowska, *Oczami Paryżanina*, 18.

10 Więcej na temat Serry: „Gian Carlo Serrra”, w *Giornale degli Studiosi di Lettere, Scienze, Arti e Mestieri. Dedicato alla Società Ligure di Storia Patria* (Genova: L. Girillo, 1869),

Zgodnie z instrukcją nadaną przez cesarza pod koniec grudnia 1807 r. rezydent Serra miał za zadanie bardzo uważnie obserwować działanie nowych instytucji w młodym kraju oraz „ich wpływ na ducha, obyczaje, charakter i nawyki różnych klas ludu”¹¹ (tłum. DRM). Był również zobowiązany pośredniczyć w kontaktach między władzami wojskowymi a administracyjnymi oraz opiekować się interesami Francji, w tym donatariuszy¹². Jean-Charles Serra nie jechał do Warszawy z największą ochotą, a instrukcja, którą otrzymał, nie mogła go motywować do zmiany nastawienia. Sugerowała, że wprowadzane zmiany mogą powodować niechęć Polaków, którzy rozczarowani postanowieniami traktatu w Tylży, mieli być niewdzięczni. Z tego też powodu ważnym zadaniem Serry było spotykanie się ze wszystkimi ważnymi osobami – bez względu na identyfikację polityczną – i pozyskanie ich przychylności dla „powszechnego dobra” (tłum. DRM)¹³. Istotnym zadaniem rezydenta miało być także utrzymanie odpowiednich stosunków z Austrią i Rosją poprzez łagodzenie nastrojów w Galicji, dla której mieszkańców utworzenie Księstwa Warszawskiego dawało pewną nadzieję na przyszłość. Utrzymując łagodny ton wszelkich rozmów, rezydent miał uważnie obserwować ewentualne przygotowania wojenne Austrii i Rosji¹⁴.

Rezydent Serra przybył do Warszawy 14 lutego 1808 r. i nie było to jego pierwsze spotkanie z Polakami. Jeszcze z czasów włoskich znał Adama Kazimierza Czartoryskiego, Stanisława Małachowskiego, Juliana Ursyna Niemcewicza oraz kilku polskich jakobinów i dawnych legionistów¹⁵. Tym niemniej okoliczności oficjalnego nawiązania stosunków dyplomatycznych pomiędzy przedstawicielem Napoleona a rządem Księstwa Warszawskiego złożyły się na uprzedzenie do tego kraju oraz elity rządzącej. Rezydent przebywał bowiem w Warszawie dwa tygodnie, zanim król przysłał z Drezna odpowiedni dekret, a tymczasem prezes Rady Stanu oraz ministrowie unikali kontaktu¹⁶. Nastawienia rezydenta nie polepszała również postawa niechętnego Polakom marszałka Louisa Davouta, odpowiedzialnego za stacjonujące w Księstwie wojska francuskie. Zdaje

49–63; John Stanley, *The French Residents in the Duchy of Warsaw, 1807–1813*, *Canadian Slavonic Papers. Revue Canadienne des Slavistes* 27, (1985), nr 1, 49–64.

11 Instrukcja dla J.-C. Serra, 30 XII 1807, w *Instrukcje i depesze*, 51.

12 *Ibidem*.

13 *Ibidem*, 52.

14 *Ibidem*, 53–54.

15 Handelsman, *Rezydenci*, 100.

16 *Ibidem*, 101.

się ponadto, że Serra miał duże ambicje względem obejmowanego przez siebie stanowiska.

Na czas misji dyplomatycznej rezydenta, od lutego do końca 1808 r., sytuację finansową Księstwa Warszawskiego kształtowały zagadnienia związane z deficytem budżetowym, trudnościami związanymi z wyżywieniem i aprowizacją wojsk, kryzysem monetarnym wywołanym przez sprawę redukcji monety pruskiej, pożyczką krajową pod zastaw dóbr narodowych oraz realizacją konwencji bajońskiej.

Sprawa redukcji monety pruskiej

Swoje pierwsze spostrzeżenia w sprawie sytuacji finansowej w Księstwie Warszawskim Jean-Charles Serra poczynił, odnosząc się do kryzysu, jaki wisiał na włosku wskutek dewaluacji monety pruskiej. Moneta pruska załapała ziemie zaboru pruskiego jeszcze w czasach Fryderyka II Wilhelma i w omawianym czasie była niemal jedyną monetą w powszechnym obiegu w Księstwie Warszawskim. Systematycznie jednak traciła na wartości, a prawdziwym problemem był fakt, że w obiegu znajdowała się duża ilość monety zdawkowej, tzw. dytków, miedzianych niemal blaszek o niskiej wartości. Dytki napływały do kraju cały czas i ich wycofanie było w praktyce niemożliwe. Prawdziwe kłopoty zaczęły się na początku marca 1808 r., kiedy bilon pruski stracił 30% na wartości i wskutek tego został zlikwidowany w niektórych miejscach, np. w Berlinie, Westfalii czy Saksonii¹⁷.

Niezwłocznie po otrzymaniu tej informacji minister przychodów i skarbu Tadeusz Dembowski podjął szereg środków zaradczych. Przede wszystkim ponowił rozkazy skierowane do komór celnych, zakazujące wypuszczania bilonu z kraju, co miało przeciwdziałać spekulacjom i dalszemu spadkowi kursu monety. Zdając sobie jednak sprawę z jej powszechnego obiegu wśród najuboższej ludności oraz z faktu, że żołd dla wojsk sprzymierzonych wypłacany był właśnie w bilonie, uznał, że całkowite zakazanie jego użycia w Księstwie jest praktycznie niemożliwe. Wzorując się na Prusach, minister podjął działania mające na celu stopniowe zniżanie wartości bilonu pruskiego. Proponował także, aby w miastach przygranicznych kurs bilonu był obniżany nawet o 1% więcej niż w Prusach, co miało zniechęcać do jego przywożenia. W samej Warszawie proces ten miał się odbywać łagodniej właśnie w celu uniknięcia gwałtownych napięć społecznych. Ponadto zdając sobie sprawę,

17 Żółtowski, *Finanzen*, 51–53.

że obniżanie wartości monety będzie miało wpływ na żołd wojsk francuskich, minister jeszcze na początku marca skontaktował się w tej sprawie z marszałkiem Davoutem¹⁸.

W kolejnych dniach Rada Stanu w porozumieniu z marszałkiem przedsięwzięła kolejne środki zaradcze; 10 marca, kiedy okazało się, że dytki pruskie uległy już 44-procentowej dewaluacji, postanowiono, aby monetę miedzianą przeliczać po 4 grosze, monetę srebrną z kolei po groszy 5¹⁹. Rada Stanu i minister skarbu, działając w porozumieniu z marszałkiem, współpracowali z wojskiem i komendantami placów, którzy mieli czuwać nad tym, by gruba moneta nie była wywożona z kraju, a dytki nie napływały do niego w sposób niekontrolowany. W celu uniknięcia drożyzny władze po ułożeniu się z wekslarzami zapewniły rzeźnikom i piekarzom pewną ilość grubej monety w zamian za bilon z 20-procentowym potrąceniem²⁰. Działania władz nie zapobiegły jednak zamieszaniu w kraju, bo informacje o spadku wartości monety pruskiej i tak rozchodziły się w mgnieniu oka. Nieoficjalna redukcja dokonana przez Radę Stanu wywołała wrzawę, którą dodatkowo potęgowały obrazy wykupywania przez zamożniejszych obywateli monety grubej i złotej i wywożenie jej do Berlina, a także zbliżające się do Księstwa wozy z monetą pruską przeznaczoną do wypłaty żołdu. Producenci żywności, nie zważając na podejmowane przez władzę działania antyinflacyjne, niemal natychmiast podnieśli ceny swoich towarów dwukrotnie, co spotęgowało napięcia społeczne do tego stopnia, że konieczne stało się skierowanie na ulice specjalnych patroli²¹.

Rezydent Serra, pominięty przez Radę przy podejmowaniu decyzji o redukcji monety pruskiej z ośmiu do czterech i pięciu groszy, wpadł we wściekłość i wystosował stanowczy list, w którym wyraził oburzenie faktem, że redukcja została przeprowadzona bez jego udziału, tym bardziej że działanie to – jak twierdził – uderzało bezpośrednio w interesy wojsk jego monarchy²². W obliczu nacisków Serry 27 marca odbyło się nadzwyczajne posiedzenie Rady Stanu, na którym rezydent domagał się przeprowadzenia redukcji oraz ogłoszenia jej nie przez ministra przychodów i skarbu, ale przez Radę Stanu. Na nic zdały się argumenty, że

18 Protokół czynności Rady Ministrów, Sesja nr 74, 7 III 1808, w *Protokoły Rady Stanu Księstwa Warszawskiego*, t. 1, cz. 1, wyd. Bronisław Pawłowski, (Łódź–Toruń: Akademia Umiejętności, 1960), 183–184.

19 Protokół czynności Rady Ministrów, Sesja nr 77, 10 III 1808, w *Protokoły*, 192.

20 Protokół czynności Rady Ministrów, Sesja nr 83, 21 III 1808, w *Protokoły*, 208.

21 Julian Ursyn Niemcewicz, *Pamiętnik o czasach Księstwa Warszawskiego* (Warszawa: Gebethner i Wolff, 1902), 75–76.

22 *Ibidem*, 39.

wobec braku odpowiednich umocowań prawnych ze strony króla Rada ma związane ręce. Serra dopiął swego i wymusił na Radzie Stanu wydanie uchwały o dewaluacji monety pruskiej: monety miedziane do czterech groszy, srebrne do wartości pięciu groszy, a dwunastogroszówki po osiem groszy²³. Rada Stanu w preambule do wydanej uchwały podkreślała, że staje się to „stosownie do wyraźnego żądania W. Rezydenta Francuzkiego Serra”²⁴.

W raporcie, który rezydent spisał zaraz po burzliwym posiedzeniu Rady, widać wyraźnie, że traktował sprawę bilonu jako coś więcej niż tylko kłopot finansowy. W jego oczach była to świadoma gra przeciwników Francji, którzy wykorzystywali rozprzestrzeniający się bilon pruski do podsycania niezadowolenia społecznego, podważania autorytetu władz i tworzenia wrażenia, że czasy pruskie były mniej dotkliwe niż obecnie²⁵. Rezydent, który przybył do Warszawy, posiadając już informacje na temat spadku wartości monety, twierdził, że był gotowy do działania już w początkach marca, ale Rada Stanu i ministrowie odwlekali w czasie nawiązanie kontaktów i podjęcie konkretnych czynności. Z tej okazji nie oszczędził im krytyki, przede wszystkim uderzając w ministra przychodów i skarbu, którego wprost oskarżał o pozorowanie działań rzekomo wdrażających zakazy obrotu monetą pruską, ale w praktyce zezwalającego na ich ignorowanie. Oskarżał go też o to, że udzielając zezwoleń na wywóz dobrego srebra, sam brał udział w spekulacjach bilonem, przez co właściwie doszło do jego dewaluacji²⁶. Serra wyraźnie zaznaczał, że to wyłącznie dzięki jego interwencji, podjętej mimo opieszałości polityków Księstwa, udało się zapobiec wybuchowi zamieszek. Fakt, że działając wbrew oporowi Rady Stanu, która zasłaniała się względami formalnymi, *de facto* podjął działania niezgodne z prawem, tłumaczył troską o dobro publiczne. W całym raporcie kreśli siebie jako niemal bohatera, który w ostatniej chwili powstrzymał kryzys gospodarczy i społeczny oraz zabezpieczył interesy Francji²⁷. W świetle przedstawionych przeze mnie powyżej działań, jakie podejmowali ministrowie od początku marca, należy podkreślić, że zarzuty rezydenta były bezpodstawne, tym bardziej że oficjalne stosunki z rezydentem nawiązano 8 marca, a więc wtedy,

23 Protokół czynności Rady Ministrów, Sesja nadzwyczajna nr 86, 27 III 1808, w *Protokoły*, 215–217.

24 Uchwała Rady Stanu z 27 III 1808, Archives Diplomatiques du Ministère des Affaires étrangères à Paris (dalej: AE), Correspondance Pologne (dalej: CP), 324, 393.

25 J.-C. Serra, Raport z Warszawy, 29 III 1808, w Handelsman, *Instrukcje*, 62.

26 *Ibidem*, 63.

27 *Ibidem*, 63, 65–67.

kiedy sprawa monety pruskiej stała się tematem posiedzeń ministrów²⁸. Warto również dodać, że zarzut Serry, jakoby minister przychodów i skarbu sam ignorował własne zakazy dotyczące wywozu grubej monety, również był chybiony. W omawianym czasie to nie minister, lecz francuski pułkownik Jean-Baptiste Pelletier 8 marca wystąpił z wnioskiem o zgodę na wywóz z Księstwa dwóch tysięcy talarów²⁹.

Stan finansów Księstwa Warszawskiego w 1808 r. i „plan finansowy” rezydenta francuskiego

Chociaż „pierwsza wojna polska” przyczyniła się do odbudowy namiastki państwa polskiego, to stała się ogromnym obciążeniem finansowym, którego skutki były widoczne na długo przed traktatem w Tylży. Komisja Rządząca przewidywała zbliżający się deficyt w kwietniu 1807 r.³⁰. We wrześniu saski minister Ludwig Senfft von Pilsach donosił do ministra Jeana-Baptiste’a Champagny’ego, że obecny deficyt wynosi ok. 5,5 mln zł³¹, a w listopadzie 1807 r. na skutek doniesień prezesa Komisji Żywności Michała Kochanowskiego sytuacja rysowała się jeszcze gorzej – okazało się, że do końca roku na zapłacenie za żywność dla wojska będzie potrzebna kwota 1 411 000 zł³². O sytuacji finansowej kraju alarmował również król Fryderyk August, który w styczniu 1808 r. przesłał Napoleonowi wstępny plan budżetu na kolejny rok. Dokument wskazywał 21 029 398 zł deficytu. Przy przewidywanych dochodach na poziomie 21 997 700 zł wydatki miały wynieść 43 027 098 zł, w tym 22 850 770 zł wydatków na armię³³. Napoleon uważał, że wydatki zostały

28 Protokół czynności Rady Ministrów, Sesja nr 75, 8 III 1808, w *Protokoły*, 186.

29 *Ibidem*, 187.

30 Dziennik czynności Komisji Rządzącej, Sesja nr 123, 11 kwietnia 1807, w *Materyały do dziejów Komisji Rządzącej z r. 1807*, t. 1: *Dziennik czynności Komisji Rządzącej*, wyd. M. Rostworowski (Kraków: Akademia Umiejętności i Towarzystwo Popierania Wydawnictw Akademii Umiejętności, 1918), 140.

31 L. Senfft von Pilsach do J.B. Champagny, 18 IX 1807 z Paryża, AE, CP, 324, 269. Kwota w dokumencie to dokładnie 918 662 w talarach pruskich. Dokonano przeliczenia, przyjmując, że 1 talar pruski to w tym czasie 6 zł (918 662 tal. prus. $\times$ 6 zł = 5 513 172 zł). Podawane kwoty są kwotami w złotych polskich. Przyjęto wartość talara za: Adam Dylewski, *Od denara do złotego. Dzieje pieniądza w Polsce*, red. Katarzyna Kucharczuk (Warszawa: CARTA BLANCA Sp. z o.o. Grupa Wydawnicza PWN, 2012), 153.

32 Protokół czynności Rady Ministrów, Sesja nr 15, 25 listopada 1807, w *Protokoły*, 45.

33 *État approximatif des recettes et des dépenses du Duché de Varsovie pour l’année 1808*, AE, CP, 324, 343.

obliczone zbyt wysoko, dlatego też już w dwa tygodnie po przyjeździe Serra został poproszony przez ministra spraw zagranicznych Francji Champagny'ego o możliwie jak najszybsze przekazanie informacji na temat kosztów utrzymania wojska francuskiego w Księstwie Warszawskim. Rezydent Serra otrzymał również prośbę o przyjrzenie się, czy istniałaby możliwość redukcji niektórych wydatków³⁴. Na rozkaz króla ministrowie i prezes Komisji Żywności mieli udzielić rezydentowi wszystkich niezbędnych informacji, które dałyby obraz stanu finansowego kraju, a minister przychodów i skarbu miał ponadto przygotować bilans skarbu wraz z objaśnieniem przyczyn deficytu. Od 6 kwietnia Serra spotykał się pojedynczo z każdym z ministrów, jak również z prezesem Komisji Żywności. Ostatniego dnia rezydent rozmawiał z ministrem przychodów i skarbu w sprawie dochodów publicznych³⁵. Do powyższego zadania Serra podchodził z nieufnością wobec władz Księstwa Warszawskiego. Utyskiwał na bałagan w dokumentacji i czekającego go z tego powodu ogromu pracy, na niedoświadczoną administrację, która w jego mniemaniu była tylko lokalną odmianą systemu pruskiego, powątpiewał w kompetencje urzędników i ministrów³⁶.

Efektem jego pracy był „plan finansowy”³⁷ będący jednocześnie próbą utworzenia budżetu dla Księstwa Warszawskiego na 1808 rok. Celem rezydenta było wykazanie, że przy wykorzystaniu istniejących środków, możliwe jest zrównoważenie wydatków oraz wpływów, a także spłacenie zaległości bez konieczności nakładania nowych podatków³⁸. „Plan finansowy” został stworzony na bazie podziału na dochody, wydatki bieżące, wydatki nadzwyczajne oraz zaległości. Rezydent przygotował na tej podstawie etaty dla wszystkich ministerstw. Rezydent zakładał zrównanie wydatków wraz z dochodami, które oszacował na 31,5 mln zł³⁹. Etat dla ministerstwa wojny został przez Serrę zredukowany o ponad 1/3, jednak

34 J.B. Champagny do J.-C. Serra, 27 II 1808 z Paryża, w Handelsman, *Instrukcje*, 58.

35 J.-C. Serra, *Exposé préliminaire*, AE, CP, 324, 447; Piotr Miłosz Pilarczyk, *Początki instytucji budżetu państwa w Polsce* (Poznań: Wydawnictwo Nauka i Inowacje, 2014), 133.

36 J.-C. Serra, *Exposé préliminaire*, AE, CP, 324, 447; J.-C. Serra, *Raport z Warszawy*, 15 IV 1808, w Handelsman, *Instrukcje*, 74.

37 To określenie, którego użył sam rezydent, odnosząc się do zasad, jakimi kierował się przy jego sporządzaniu: J.-C. Serra, *Résumé du plan des finances*, Hauptstaatsarchiv Dresden (dalej: HD), 10026 Geheimes Kabinett (dalej: GK), sygn. 3521.08, 189. Dostępny też w Handelsman, *Rezydenci*, 326–328.

38 Hauptstaatsarchiv Dresden (dalej: HD), 10026 Geheimes Kabinett (dalej: GK), sygn. 3521.08, *Résumé du plan des finances*, 189. Dostępny też w: Handelsman, *Rezydenci*, 326.

39 *Bilan Général ou Budget de l'administration du Duché de Varsovie. Année 1808*, AE, CP, 324, 449. Pozostałe etaty, 451–455.

rezydent nie przewidział w nim ani pensji, ani wydatków na żywność i furaż⁴⁰. W budżecie nie ujęto również listy cywilnej⁴¹. Taki budżet spotkał się z dużą krytyką ministrów Księstwa, mimo że nie został nawet oficjalnie przez niego podany.

Główne zarzuty odnosiły się do zbyt dużych oszczędności, które miały być poczynione kosztem urzędników oraz armii, nierealnych do osiągnięcia dochodów i sztucznie zaniżonych wydatków, nieuwzględnienia wypłat dla wojsk oraz braku listy cywilnej. Broniąc swojej pracy, Serra tłumaczył się, że woli uchodzić za oszczędnego niż zbyt hojnego, zwłaszcza wobec administracji, która dotąd była nieuporządkowana i niegospodarna. Na zarzuty dotyczące obniżek pensji urzędników odpowiadał, że pensje zostały określone po konsultacjach z osobami kompetentnymi i odpowiadają proporcjom znanym z Francji. Kontrowersje związane z podwyżką pensji ministrów rzekomo kosztem prefektów kwitował stwierdzeniem, że prefekci nie powinni zarabiać więcej niż ministrowie i że mając do dyspozycji dodatki na koszty administracyjne, zarabiają odpowiednio. Zaprzeczał również, jakoby prefekt departamentu poznańskiego Józef Łuba groził z tego powodu rezygnacją z urzędu⁴². Ta argumentacja nie była trafna – pensja prefekta wynosiła między 12 tys. zł rocznie, a jej dużą część pochłaniały wydatki związane z reprezentacją urzędu prefekta⁴³. Zresztą sam Łuba, który prosił o zwolnienie z urzędu z powodów zdrowotnych, wyrażał rozczarowanie wysokością zarobków prefektów⁴⁴. Zdaniem Serry, wydatki i dochody mogły zostać zrównoważone, ponieważ brał pod uwagę zaległości z poprzedniego roku. Stał na stanowisku, że powinny one zostać wstrzymane z powodu ich niekorzystnego wpływu na wydatki bieżące. Jego zdaniem dotychczasowe zobowiązania finansowe były spłacane w sposób chaotyczny i niesprawiedliwy – część urzędników, dostawców, wierzycieli czy żołnierzy dostawała należne im sumy, a część nie. Dlatego też w celu uniknięcia chaosu oraz poczucia niesprawiedliwości wśród obywateli Serra tłumaczył, że należałoby określić termin, w którym wszystkie zaległości zostaną sprawiedliwie uregulowane⁴⁵. Domagał się także, ażeby przyznane w etatach

40 *Ibidem*, 453.

41 Wydatków, na które składały się pensja króla oraz utrzymanie jego dworu.

42 J.-C. Serra, Raport z Warszawy, 4 VII 1808, w Handelsman, *Rezydenci*, 313–314.

43 Tomasz Knopp, „Prefekci Księstwa Warszawskiego. Przyczynek do portretu zbiorowego”, *Studia Historyczne*, R. LV (2012), z. 3–4, 365.

44 Protokół czynności Rady Ministrów, Sesja nr 141, 30 czerwca 1808, w *Protokoły*, 354.

45 HD, GK, sygn. 3521.08, 189; Handelsman, *Rezydenci*, 326–328. Na rękopisie dopisana data 22 III 1809, jednak treść oraz porównanie z depeszami Serry z przełomu maja i czerwca 1808 wskazuje na ww. okres powstania.

kwoty dla poszczególnych ministerstw zostały ustalone nieodwołalnie, tak aby nie mogły one domagać się dodatkowych kwot w trakcie roku budżetowego. Rezydent podkreślał także, że w celu zakończenia nadużyć w administrowaniu dobrami narodowymi ich zarząd powinien zostać oddzielony od Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i zorganizowany na wzór francuski. Odpowiadając na zarzuty o oszczędności na wojsku, sugerował, że żołd powinien być wypłacany na podstawie rzeczywistego stanu uzbrojenia według przeglądów, a nie według stanu nominalnego armii, oraz postulował, by od rocznych kosztów pierwszego uzbrojenia oraz mass zostały odjęte sumy, które złożyli na nie obywatele w ramach dobrowolnych ofiar w 1807 r. Rezydent wskazywał za konieczne odejście od pruskiej organizacji systemu finansów i reorganizacja na wzór francuski. Postulował rzeczywistej organizacji policji, gdyż obecnie policja cywilna istnieje jedynie z nazwy i nie spełnia swojej funkcji. W celu jej właściwego funkcjonowania za konieczne uważał przywrócenie odpowiedniego finansowania, ponieważ – twierdził – środki przeznaczone na jej działalność są wykorzystywane niezgodnie z przeznaczeniem. Tłumacząc brak listy cywilnej, odpowiadał, że lista cywilna króla została uregulowana zgodnie z konstytucją z dokładnym oddzieleniem jej finansów od finansów państwa i że skarb państwa nic nie jest winien królowi⁴⁶.

Mimo ponagleń ze strony króla i ministrów „plan finansowy” nigdy nie został oficjalnie przekazany. Z tego powodu król ostatecznie odmówił jego ogłoszenia, a tym samym wcielenia w życie⁴⁷. To stało się dla Serry powodem ciągłego utyskiwania i skarg na opieszałość Fryderyka Augusta I oraz jego poddanych.

Sprawa pożyczki krajowej na potrzeby Wojska Polskiego

Po raz pierwszy temat pożyczki na potrzeby wojska został poruszony na nadzwyczajnej sesji Rady Ministrów, kiedy to 25 listopada 1807 r. Michał Ambroży Kochanowski, prezes Komisji Żywności, przedstawił raport, który wykazywał, że do końca roku na zapłatę zakontraktowanych zleceń potrzebna będzie kwota w wysokości 1 411 000 zł 6 gr. Wówczas, wobec braku gotówki, Rada Ministrów podjęła decyzję o pożyczce w wysokości 3 milionów zł od bankierów i kupców warszawskich, jednak po przeprowadzonych z nimi rozmowach okazało się, że nie będą oni

46 *Résumé du plan des finances*, HD, GK, sygn. 3521.08, 189–190; Handelsman, *Rezydenci*, 327.

47 Pilarczyk, *Początki instytucji budżetu*, 134.

w stanie pożyczyć tej kwoty. Podejmując środki zaradcze i zobowiązując Komisję Żywności do sporządzenia szczegółowego raportu dotyczących potrzeb wojsk polskich, Rada Ministrów wyraziła konieczność zaciągnięcia pożyczki granicą⁴⁸. W połowie grudnia 1807 r. Komisja Żywności podała, że w okresie od 1 grudnia 1807 r. do 31 maja 1808 podstawowe wyżywienie stacjonujących w Księstwie wojsk wyniesie 4 333 287 zł plus 4 323 375 zł na mięso⁴⁹. Obok podejmowanych w tym czasie przez króla zabiegów mających na celu zmuszenie Napoleona do wzięcia korpusów Wielkiej Armii na koszt Francji, dekretem z 26 grudnia 1807 r. na wniosek Rady Ministrów monarcha postanowił o wszczęciu negocjacji o dwie pożyczki: pierwszą w kraju lub za granicą na 3 mln zł zahipotekowaną na dobrach narodowych oraz drugą u dzierżawców dóbr narodowych⁵⁰. Z uwagi na odmowę Holandii, w której jako władca Saksonii Fryderyk August I miał już zaciągnięte zobowiązania, pomysł pożyczki zagranicznej upadł. Z tego powodu druga pożyczka miała stać się pożyczką krajową na 4,5 mln zł, a ponieważ spodziewano się ofiarności obywateli – miała być pożyczką dobrowolną⁵¹.

Rezydent Serra szybko zaangażował się w to przedsięwzięcie. W raporcie z 30 marca, a więc po informacji o fiasku pożyczki za granicą, sugerował, że Napoleon powinien zmusić saskiego ministra Carla von Bose do podjęcia konkretnych działań w tej mierze, co – jak podkreślał – mogłoby przynieść wdzięczność Polaków oraz zwiększyć ich poczucie przywiązania i lojalności do Francji⁵². Z kolei 12 maja donosił o przedstawieniu Radzie Ministrów własnego projektu tejże pożyczki oraz o jej zgodnym przyjęciu. Rezydent przedstawiał siebie jako inicjatora pożyczki, który z poczucia odpowiedzialności i obowiązku zdecydował się podjąć działania zmierzające do ulżenia obywatelom kraju oraz zapewnienia zaopatrzenia wojsk francuskich. Relacjonował, że pomimo początkowych wątpliwości króla co do niektórych punktów projektu król

48 Protokół czynności Rady Ministrów, Sesja nr 15, 25 XI 1807, w *Protokoły*, 45; Protokół czynności Rady Ministrów, Sesja nr 16, 28 XI 1807, w *Protokoły*, 48–49.

49 Protokół czynności Rady Ministrów, Sesja nr 27, 18 XII 1807, w *Protokoły*, 71.

50 Wypis z Protokołu Sekretariatu Stanu, 26 XII 1812, Warszawa, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej AGAD), zesp. 176, Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego (dalej RMKW), sygn. 220, Pożyczka. Kaucje, 1.

51 *Projet d'Emprunt*, AGAD, zesp. 175 Rada Stanu i Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego (dalej: RSIRM), sygn. 264, Pożyczka, 5; Juliusz Willaume, *Fryderyk August jako książę warszawski (1807–1815)* (Oświęcim: Napoleon V, 2013), 75.

52 J.-C. Serra, Raport z Warszawy, 30 III 1808, w Handelsman, *Instrukcje*, 73.

dał mu dowód zaufania, zlecając Radzie Stanu procedowanie projektu niemal bez większych zmian⁵³.

Ta sprawa nie przedstawiała się jednak inaczej. Po pierwsze i najważniejsze – pożyczka krajowa miała być przeznaczona na utrzymanie wojska polskiego, a nie – jak sugerował rezydent – również dla utrzymania wojsk francuskich. Już podczas pierwszej dyskusji nad projektem, tj. 18 kwietnia, prawdopodobnie doszło do dyskusji na ten temat, ponieważ nazajutrz Rada Stanu, donosząc o projekcie, dołączyła notatkę do króla, w której donosiła, że

Zamiarem jest władz francuskich, a żeby sumy z pożyczki tej wpłynąć mogące, użyte szczególnie były na zakupienie żywności dla Wojska Narodowego od 1 lipca 1808, a to z powodu, iż gdy wojsko francuskie podług oświadczenia tychże władz, kosztem Cesarskim będzie w żywność opatrzywane, przykro było Obywatelom doznawać⁵⁴, że Rząd własny z Rodakami mniej względnie postępuje [...].

Sam projekt również wzbudził duże zastrzeżenia króla, który domagał się dodania do niego preambuły ogłaszającej, że Napoleon zobowiązał się wziąć na swoje utrzymanie wojsko francuskie i w związku z tym pożyczka zostanie przeznaczona wyłącznie na żywność dla wojska polskiego. Sprzeciw władcy budziła także kwestia zahipotekowania pożyczki na dobrach narodowych o wartości 10 milionów zł przy pożyczce na kwotę ponad połowę mniejszą. Król tę kwestię, która oznaczała *de facto* sprzedaż dóbr, uważał za nieopłacalną i szkodzącą skarbowi. Wątpił też, że w tak zubożałym kraju znajdą się ogóle chętni żeby je kupić⁵⁵. Poważne obawy króla powodował także artykuł 8. projektu pożyczki, który jego zdaniem stanowił ryzyko, że wydane wierzycielom pożyczki obligacje staną się w rzeczywistości środkiem płatniczym⁵⁶.

Pomimo zgody na ponowne dyskusje nad projektem dyplomata pozostawał niewzruszony na argumenty króla, odpowiadając między innymi, że dodanie preambuły jest niemożliwe z tego powodu, że z Paryża nie przyszły jeszcze żadne oficjalne dokumenty w sprawie wzięcia na koszt Napoleona jego własnych wojsk, nie reagował on również na protesty

53 J.-C. Serra, Raport z Warszawy, 12 V 1808, w Handelsman, *Instrukcje*, 82.

54 Wypis z Sekretariatu Rady Stanu, 19 IV 1808, AGAD, zesp. 175, RSiRM, sygn. 264, 12.

55 Considerations relatives au Projet d'Emprunt, AGAD, zesp. 175, RSiRM, sygn. 264, 20–21; Cosidérations relatives au projet d'Emprunt, AE, Correspondance Saxe (dalej: CS), sygn. 77, 363–364.

56 Considerations relatives au Projet d'Emprunt, AGAD, zesp. 175, RSiRM, sygn. 264, 20–25; Cosidérations relatives au projet d'Emprunt, AE, Correspondance Saxe (dalej: CS), sygn. 77, 363–364.

króla o niełączenie pożyczki ze sprzedażą dóbr narodowych. Chociaż odpowiadał na każdą uwagę króla, nie miał zamiaru dokonywać żadnych zmian w projekcie, uważał też, że wszelkie zmiany są stratą cennego czasu. Ostatecznie na sesji Rady Stanu 7 maja rezydent wymusił przyjęcie projektu⁵⁷. Fryderyk August był oburzony tą postawą i skierował całą sprawę do nieświadomego o tych nieporozumieniach Napoleona, ale cesarz stwierdził jedynie, że Serra rzeczywiście był nazbyt śmiały w swoim postępowaniu⁵⁸. Aktywność rezydenta wokół zagadnienia pożyczki trwała do końca lata 1808, po tym czasie dobrowolna pożyczka stała się pożyczką przymusową, w czym rezydent również miał swój udział, przekonując Radę Stanu do przepisania na konkretne grupy obywateli obowiązkowych wpłat⁵⁹.

Rezydent Serra wobec sum bajońskich

W czasie, w którym rezydent przybył do Warszawy, rozpoczęły się negocjacje dotyczące zobowiązań finansowych Księstwa Warszawskiego wobec Francji. Na te zobowiązania składały się sumy wynikające ze wsparcia finansowego i militarnego udzielonego Polakom przez Francję podczas pierwszej wojny polskiej, znaleziona na terenach pruskich i odstąpiona Polakom sól oraz papier stemplowy, a także – co najważniejsze – wierzytelności pruskie lokowane na hipotekach tamtejszych dóbr należących do Polaków. Po przeciągających się negocjacjach i próbach obliczenia faktycznej wartości tych ostatnich w maju doszło do podpisania dwóch konwencji: militarnej i finansowej⁶⁰.

Militarna okazywała się dla Księstwa Warszawskiego znacznym odciążeniem, ponieważ Napoleon zobowiązywał się do wzięcia na swoje utrzymanie 8 tys. polskich żołnierzy⁶¹. Najważniejszą częścią konwencji finansowej była z kolei sprawa uregulowania zadłużeń mieszkańców

57 Protokół czynności Rady Ministrów, Sesja nr 111, 7 maja 1808, w *Protokoły*, 278.

58 Handelsman, *Instrukcje*, 80–81.

59 J.-C. Serra do T. Dembowskiego, 17 VI 1808 z Warszawy, AGAD, zesp. 175, sygn. 264, 47–49.

60 Więcej na ten temat zob. Marcelli Handelsman, „Konwencja bajońska”, w *Pod znakiem Napoleona. Studia historyczne. Seria druga* (Warszawa: Stanisław Olgebrand i Synowie, 1913), 23–30, a także na temat dłużników bajońskich: Artur Eisenbach, Danuta Rzepniewska, „Zadłużenie własności ziemskiej w okresie 1795–1806. Dłużnicy i wierzyciele sum bajońskich”, w *Spółeczeństwo polskie w XVIII i XIX wieku. Studia o uwarstwieniu i ruchliwości społecznej*, red. Witold Kula, Janina Leskiewiczowa (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970), 187–322.

61 Handelsman, *Konwencja bajońska*, 60.

zaboru pruskiego, które Napoleon przejął zgodnie z konwencją zawartą w Dreźnie 22 lipca 1807 r. Długi, które opiewały na 43 466 220 franków wraz odsetkami w wysokości 4 mln franków, zostały zmniejszone do kwoty 20 mln franków. Księstwo Warszawskie było zobowiązane wypłacić te sumy w trzech seriach bonów o wartości 10 tys. franków każdy. Pierwsza i druga seria miały obejmować po 600 bonów, trzecia 800. Bony miały być oprocentowane od 1 stycznia 1808 r. w wysokości 5%, a odsetki miały być wypłacane co pół roku w Dreźnie. Pierwsza seria miała zostać spłacona w 1809 r., druga w 1810 r., trzecia w 1811 r., i to w tempie 50 bonów miesięcznie dla pierwszych dwóch serii oraz 67 dla trzeciej⁶².

Rezydent Serra obserwował uważnie nastroje Polaków związane z oczekiwaniem na postanowienia konwencji. Atmosfera od początku była napięta. Przeciagające się negocjacje, docierające do Warszawy ogólne informacje, a także ostateczne postanowienia konwencji utwierdzały opinię publiczną w przekonaniu, że francuscy urzędnicy, chcąc przypodobać się Napoleonowi, dążą do takiego obliczenia wiarygodności pruskiej, by móc utrzymać wojska francuskie kosztem obywateli⁶³. W postanowieniach konwencji widziano podstęp i niesprawiedliwość⁶⁴. Rezydent Serra doskonale dostrzegał te napięcia i w porozumieniu z marszałkiem Davoutem starał się je łagodzić. Kiedy w początkach czerwca do Rady Stanu przyszła oficjalna informacja o zawarciu konwencji w celu uniknięcia eskalacji nastrojów w porozumieniu z członkami Rady, rezydent opublikował stosowny artykuł w prasie warszawskiej. W wydanym w dodatku do „Gazety Warszawskiej” z 11 czerwca artykule Serra w stylu pełnym patosu oraz górnolotnych słów wielokrotnie podkreślał troskę Napoleona i króla saskiego o dobrobyt obywateli, ich „ojcowską opiekę”, „szczodropliwość” i „wielkoduszność”. Jako przykłady tychże podawał zrzeczenie się przez Fryderyka Augusta I swojego pierwszego dochodu należnego mu jako księciu warszawskiemu, a Napoleona kreował wprost na wybawiciela narodu polskiego, który z własnej inicjatywy przejął na siebie koszty utrzymania części wojsk francuskich w Księstwie i zrezygnował z części dochodów⁶⁵. Informacja o wiarygodnościach pruskiej została ujęta w formie wzmianki pod sam koniec i nader ogólnie; bez jakichkolwiek szczegółów, informacji o ich wysokości czy terminach

62 Żółtowski, *Finanzen*, 18–21.

63 Warto dodać, że istotnie, pierwsza seria bonów miała być przeznaczona na zaspokojenie potrzeb żywnościowych wojsk francuskich stacjonujących w Księstwie i to już od 1 lipca 1808 r.

64 Niemcewicz, *Pamiętnik*, 112–113.

65 Tego typu konstrukcję ogłoszenia sugerował Jean-Francois de Bourgoing, francuski ambasador w Madrycie.

spłaty⁶⁶. Treść artykułu była zbieżna z oficjalną opinią rezydenta o konwencji bajońskiej – tam gdzie Polacy widzieli niesprawiedliwość Serra dostrzegał dla Księstwa „niewyczerpane źródło korzyści” [tłum. DRM]⁶⁷.

Z lektury raportów rezydenta wyłania się jego ambicja do odegrania pierwszoplanowej roli w realizacji konwencji. Z tego powodu doszło do ostrego konfliktu z ministrem sprawiedliwości Feliksem Łubieńskim, za którym rezydent nie przepadał od początku i – jak się zdaje – szukał wciąż pretekstów do wygłaszania krytyki. Jeszcze pod koniec maja król wydał Radzie Stanu rozkaz, aby połowę należnych mu dochodów przeniosła do specjalnej kasy i przesłała do Drezna – środki te monarcha przeznaczył na spłatę odsetek od sum bajońskich, a w razie gdyby okazały się niewystarczające, polecił ministrom dobranie reszty ze skarbu Księstwa⁶⁸. W kolejnych dniach król polecił Radzie ściąganie wszystkich zaległych procentów od dłużników sum bajońskich do dnia 24 czerwca, co miał zrealizować minister sprawiedliwości. Następnie zaś władca wydał dekret, w którym zobowiązywał ministrów do obmyślenia sposobów na zdobycie 20 mln franków, które w ciągu najbliższych trzech lat należało zwrócić Napoleonowi⁶⁹. Serra miał dopatrywać się w tym celowego pominięcia i dawał wyraz swojego oburzenia w listach kierowanych do ministra pod koniec czerwca. Rezydent wyraźnie życzył sobie, aby podobne „niedopatrzienia” się już nie powtarzały i jasno zapowiadał, że wszelkie obliczenia procentów będą oparte wyłącznie na spisie dłużników i wierzytelności przygotowanym przez niego samego oraz Daniela – delegowanego z francuskiego ministerstwa przychodów i skarbu. W przeciwnym razie groził wstrzymaniem dalszego przekazywania dokumentów dotyczących wierzytelności i zanieśieniem sprawy przed samego Napoleona⁷⁰. W działaniu ministra Łubieńskiego Serra widział dopatrywał się prób matactwa. Twierdził, że minister był wcześniej opieszalszy i dopóki pruskie wierzytelności należały do Napoleona, nie podejmował żadnych oficjalnych działań, a kiedy przeszły na własność Księstwa, nagle się pośpieszył. Nie po to jednak, by je rzetelnie uporządkować, lecz aby włączyć do nich środki, które do nich nie należały, oraz ukryć przed sądami sumy przypadające małoletnim i podopiecznym, wobec których sam jest był jednym z dłużników. Zdaniem Serry

66 „Gazeta Warszawska”, dodatek, nr 47 (11 VI 1808): 775–776.

67 J.-C. Serra, Raport z Warszawy, 5 VI 1808, w Handelsman, *Instrukcje*, 87.

68 Fryderyk Skarbek, *Dzieje Księstwa Warszawskiego*, t. 2 (Warszawa: Drukarnia Artystyczna Saturnina Sikorskiego, 1897), 90.

69 *Ibidem*, 90.

70 Handelsman, *Rezydenci*, 112.

wszystkie podejmowane przez ministra działania były podszyte złą wolą i zmierzały do ukrycia jego osobistych zobowiązań⁷¹.

Rezydent Serra zapewniał ministra Champagny'ego o możliwości wykonania konwencji pomimo tego, że rzeczywistość zdawała się temu przeczyć. Uiszczanie bonów, których pierwsza wpłata przypadła na początek 1809 r., opóźniało się nie tylko z powodu trudnej sytuacji finansowej kraju, lecz także dlatego, że ostateczny wykaz dłużników został opublikowany dopiero w grudniu 1808 r.⁷² Rezydent nie ignorował trudnej sytuacji finansowej kraju, ale jednocześnie wskazywał winnych tego stanu rzeczy – niekompetentną administrację i urzędników, którzy nie tylko nie podejmują własnych inicjatyw, ale i nie korzystają z przedstawianych im rozwiązań⁷³. Polacy – jak pisał Serra – przekonywali, że o pomoc Napoleona zwrócić się dopiero wtedy, gdy wyczerpią wszystkie własne możliwości, lecz w jego ocenie oznaczało to bierne oczekiwanie, aż sytuacja stanie się bez wyjścia. Nie podobała mu się ta nadmierna ufność w pomoc cesarza i sugerował, że dalsze wsparcie jedynie utwierdzi rząd i administrację w beczynności – tym bardziej że już teraz nie podejmują realnych działań na rzecz likwidacji nadużyć w zarządzaniu finansami kraju. Twierdził również, że Księstwo Warszawskie jest w stanie wypłacić Francji należne w 1809 r. sumy wynikające z konwencji bajońskiej, jednak z powodu niechęci rządu do przeprowadzenia niezbędnych oszczędności władze kraju stawiają króla saskiego przed wyborem: albo przedstawi Napoleonowi obraz kraju w stanie zapaści, albo dopuści do sytuacji, w której zabraknie środków na utrzymanie armii⁷⁴. Sytuacja stawała się coraz trudniejsza, dlatego marszałek Davout oraz francuski intendent generalny przedstawili pod koniec 1808 r. plan tymczasowego wykorzystania należnych Francji 6 mln franków w bonach na potrzeby zaopatrzenia wojska polskiego, pod warunkiem że Księstwo zdoła je spłacić w przewidzianym terminie. Jako źródło tych środków wskazali odsetki należne od dłużników pruskich wierzytelności. Serra kreował się obok marszałka Davouta na osobę decyzyjną i podejmującą inicjatywę w tej sprawie. Do wykonania planu jednak nie doszło, ponieważ wielu dłużników nie było w stanie zapłacić nawet odsetek, a winą za niepowodzenie rezydent obarczył ministra sprawiedliwości, który zamiast działać zgodnie z planem, zaczął stosować bardzo rygorystyczne środki prawne wobec dłużników, te zaś nic nie dały. Potem,

71 J.-C. Serra, Raport z Warszawy, 27 VI 1808, w Handelsman, *Instrukcje*, 99.

72 Eisenbach, Rzepniewska, *Zadłużenie*, 193.

73 J.-C. Serra, Raport z Warszawy, 28 XII 1808, w Handelsman, *Instrukcje*, 122.

74 *Ibidem*, 123–125.

kiedy król przyjechał do kraju, minister zupełnie zmienił podejście, co spowodowało, że król nakazał zawiesić egzekucje długów i ochronił wszystkich dłużników, także tych, którzy nie zapłacili ani grosza. Tym samym, zdaniem Serry, z winy ministra Łubieńskiego ani Francja nie otrzymała terminowo należnych sum, ani armia polska nie dostała tak potrzebnych jej środków⁷⁵. Do wybuchu wojny z Austrią Serra próbował jeszcze wyjaśniać sprawę legalności przejęcia przez Francję wierzitelności pruskich, ponieważ zarówno król, jak i rząd, a także dłużnicy mieli co do tego wątpliwości⁷⁶.

Podsumowanie

Rezydent Serra w pierwszym roku pełnienia służby dyplomatycznej w Księstwie Warszawskim zetknął się z problemami finansowymi silnie wpływającymi na ogólny stan państwa, sytuację polityczną, nastroje społeczne oraz położenie armii polskiej. Mający własne ambicje rezydent próbował mieć wyłączny wpływ na decyzje podejmowane przez władze Księstwa. W wysyłanych przez siebie do Paryża raportach starał się kreować na inicjatora wszelkich działań – tak jak pożyczki krajowej na 4,5 mln zł czy wykorzystania odsetek z bonów na sumy bajońskie na potrzeby wojska polskiego. W przypadku nieporozumień lub niepowodzeń winą obarczał ministrów oraz administrację Księstwa Warszawskiego, wskazując, że urzędnicy są niedoświadczeni i popełniają błędy wynikające ze stosowanego przez nich systemu pruskiego, a ministrowie są nieudolni, opieszali i kierują się wyłącznie własnym interesem. Serra, nie mając właściwie większego doświadczenia w kwestiach finansowych⁷⁷, próbował układać budżet dla Księstwa oraz redukować koszty związane z utrzymaniem wojska, sugerując przy tym, że urzędnicy celowo zawyżają koszty. W tym kontekście warta uwagi jest jednak troska Serry o zabezpieczenie potrzeb armii polskiej i ustabilizowania finansów Księstwa Warszawskiego, mimo, że jego działania wyraźnie zmierzały do zabezpieczenia interesów Francji oraz Wielkiej Armii oraz do odegrania w Warszawie wyjątkowej roli.

75 J.-C. Serra, Raport z Warszawy, 1 I 1808, w Handelsman, *Instrukcje*, 126.

76 Raport J.-C. Serra z Warszawy, 12 I 1808, w Handelsman, *Instrukcje*, 127.

77 Serra pochodził wprawdzie z rodziny bankierskiej – jego ojciec był jednym z największych bankierów Lyonu – ale jedynym doświadczeniem Serry związanym z finansami było przeprowadzenie pożyczki dla Karola d'Artois, która omal nie zakończyła się dla Serry bankructwem, zob. Handelsman, *Rezydenci*, 53.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archives Diplomatiques du Ministère des Affaires étrangères à Paris:
Correspondance Pologne, sygn. 342.
Correspondance Saxe, sygn. 77.
- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
zesp. 175, Rada Stanu i Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego, sygn. 264.
zesp. 176, Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego, sygn. 220.
- Hauptstaatsarchiv Dresden
10026, Geheimes Kabinett, sygn. 3521.08.

Źródła drukowane i prasa

- Instrukcje i depesze rezydentów francuskich w Warszawie 1807–1813*, oprac. Marcelli Handelsman, t. 1 (Kraków: Akademia Umiejętności i Towarzystwa Popierania Wydawnictw Akademii Umiejętności, 1914).
- Materyały do dziejów Komisji Rządzącej z r. 1807*, t. 1: *Dziennik czynności Komisji Rządzącej*, wyd. Michał Rostworowski (Kraków: Akademia Umiejętności i Towarzystwo Popierania Wydawnictw Akademii Umiejętności, 1918).
- Niemcewicz Julian Ursyn, *Pamiętnik o czasach Księstwa Warszawskiego* (Warszawa: Gebethner i Wolff, 1902).
- Protokoły Rady Stanu Księstwa Warszawskiego*, t. 1, cz. 1, wyd. Bronisław Pawłowski (Łódź–Toruń: Akademia Umiejętności, 1960).
- „Gazeta Warszawska”, dodatek, nr 47 (11 VI 1808).

Książki i monografie

- Czubaty Jarosław, *Księstwo Warszawskie (1807–1815)* (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2011).
- Dąbrosz-Drewnowska Paulina, *Oczami Paryżanina, czyli Księstwo Warszawskie w napoleońskiej propagandzie (1807–1815)* (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2019).
- Dąbrosz-Drewnowska Paulina, *W dyplomatycznej depeszy i wojskowych wspomnieniach. Obraz Księstwa Warszawskiego (1807–1815)* (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2019).
- Dylewski Adam, *Od denara do złotego. Dzieje pieniądza w Polsce*, red. Katarzyna Kucharczuk (Warszawa: CARTA BLANCA Sp. z o.o. Grupa Wydawnicza PWN, 2012).
- Eile Henryk, *Dzieje administracji w wojsku Księstwa Warszawskiego. Zaopatrzenie wojska* (Warszawa: Główna Księgarnia Wojskowa, 1928).
- Handelsman Marcelli, *Pod znakiem Napoleona. Studia historyczne. Seria druga* (Warszawa: Stanisław Olgebrand i Synowie, 1913).

- Handelsman Marcei, *Rezydenci napoleońscy w Warszawie 1807–1813* (Kraków: Akademia Umiejętności, 1915).
- Kowalczyk Rafał, *Polityka gospodarcza i finansowa Księstwa Warszawskiego 1807–1812* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2010).
- Lenz Thierry, *Nouvelle histoire du Premier Empire*, t. 3: *La France et l'Europe de Napoleon 1804–1814* (Paris: Fayard, 2007).
- Pilarczyk Piotr Miłosz, *Początki instytucji budżetu państwa w Polsce* (Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje, 2014).
- Skarbek Fryderyk, *Dzieje Księstwa Warszawskiego*, t. 2 (Warszawa: Drukarnia Artystyczna Saturnina Sikorskiego, 1897).
- Willlaume Juliusz, *Fryderyk August jako księżę warszawski (1807–1815)* (Oświęcim: Napoleon V, 2013).
- Żółtowski Stanisław, *Die Finanzen des Herzogtums Warschau (1806–1815) vorzugsweise nach archivalischen Quellen bearbeitet*, t. 1 (Poznań: Księgarnia Kuriera Poznańskiego, 1890–1892).

Czasopisma

- Knopp Tomasz, „Prefekci Księstwa Warszawskiego: przyczynek do portretu zbiorowego”, *Studia Historyczne* 55 (2012), z. 3–4: 357–370.
- Kowalczyk Rafał, „Apro wizacja w Armii Księstwa Warszawskiego w latach 1807–1809: rola Michała Ambrożego Kochanowskiego”, *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 15 (2014), nr 4(250): 7–24.
- Kowalczyk Rafał, „Intendentura wojsk Księstwa Warszawskiego. Komisja Żywności 1807–1809”, *Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku* 4 (2006): 7–48.
- Stanley John, „The French Residents in the Duchy of Warsaw, 1807–1813”, *Canadian Slavonic Papers. Revue Canadienne des Slavistes* 27 (1985), nr 1: 49–64.

Rozdziały w monografiach

- Eisenbach Artur, Rzepniewska Danuta, „Zadłużenie własności ziemskiej w okresie 1795–1806. Dłużnicy i wierzyciele sum bajorńskich”, w *Społeczeństwo polskie w XVIII i XIX wieku. Studia o uwarstwieniu i ruchliwości społecznej*, red. Witold Kula, Janina Leskiewiczowa (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970), 187–322.
- „Gian Carlo Serrra”, w *Giornale degli Studiosi di Lettere, Scienze, Arti e Mestieri. Dedicato alla Società Ligure di Storia Patria* (Genova: L. Girlo, 1869), 49–63.

VARIA]

